

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»**

КІСТЯНИК ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

УДК 342:340.12 (477)

**СУДОВА АРГУМЕНТАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ, ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ ТА ВІТЧИЗНЯНА І ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКА**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
ШЕВЧУК Станіслав Володимирович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія», професор
кафедри загальнотеоретичного правознавства
та публічного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ЛЕМАК Василь Васильович,
суддя Конституційного Суду України.

кандидат юридичних наук, доцент
КОВАЛЬЧУК Олександр Михайлович
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка, доцент кафедри теорії
права та держави.

Захист відбудеться 12 травня 2021 року о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.008.04 в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04070, м. Київ, вул. Сковороди, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська академія» за адресою: 04070, м. Київ, вул. Сковороди, 2.

Автореферат розіслано «3» квітня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.О. Зверєв

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблеми аргументування під час судового процесу мають досить давню історію, і увага до них прикута ще з античних часів. Дослідження цієї проблеми започатковане ще представниками стародавніх філософських шкіл, які розглядали судову аргументацію в єдності з іншими видами юридичної аргументації. Вона пройшла складний шлях як поняття науки права аж до виокремлення у відносно автономний вид, становлячи предмет дослідження передусім загальної теорії права. Виокремлення судової аргументації зумовлене еволюцією та вдосконаленням юридичної аргументації.

Попри активізацію дослідження цієї проблеми в західній загальнотеоретичній юриспруденції, про що свідчить зростання кількості присвячених їй публікацій та впровадження відповідних курсів в навчальний процес, в Україні увага до юридичної аргументації, особливо судової, з боку правників-теоретиків залишається поки що незначною. Ці питання вивчаються переважно у контексті викладання відповідних університетських курсів. Серед них, наприклад, можна назвати курси «Юридична аргументація в правотворчості» юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка; «Теорія та практика аргументації» кафедри логіки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка; «Юридична риторика» юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; «Юридичне тлумачення» кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права факультету правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» тощо.

Спостерігаються також спроби ряду українських учених досліджувати проблематику в своїх наукових працях. Воно здійснюється переважно фахівцями філософського, лінгвістичного та логічного спрямування. Зокрема, даною проблематикою у згаданих напрямках займалися такі науковці як: К. Борисенко, Л. Засекіна, М. Ільченко, Л. Комаха, Н. Колотілова, І. Пірог, Ю. Цьось, Л. Шевченко, М. Янісів. Особливо цікавим серед них є дослідження О. Щербини «Логічний аналіз юридичної аргументації» та колективна монографія за загальною редакцією О. Юркевич «Юридична аргументація: логічні дослідження».

Тему юридичної аргументації часом порушують у своїх працях також деякі вітчизняні теоретики права, конституціоналісти та представники галузевих юридичних наук, серед них: Р. Абрамович, А. Бадида, Т. Дудаш, Г. Журбелюк, Є. Зверев, М. Козюбра, Н. Кравченко, Ю. Кривицький,

В. Лемак, О. Лобач, М. Мельник, В. Навроцький, П. Рабінович, М. Савенко, В. Сало, М. Савчин, Т. Скуратовська, А. Хворостянкіна, С. Шевчук, О. Щербанюк та ін.

Дослідженням судової аргументації активно займаються у зарубіжних наукових інститутах та університетах, переважно в межах юридичної аргументації. З-поміж багатьох науково-дослідних установ варто виокремити Вашингтонський коледж права в межах Американського університету (США) (викладається курс юридичної риторики); Центр обґрунтування, аргументації та риторики Університету Віндзора (Канада); Школу права Університету Единбургу (Шотландія) (курс із практики юридичної аргументації); Університет Аделаїди (Австралія); Університет Кенту (Велика Британія), що має модуль із навичок аргументування для ефективних суперечок і перемог у них; Вільнюський університет (Литва); Каліфорнійський державний університет у Нортриджі (США) та ін. Безпосередньо їхні напрацювання широко використовуються як у теорії, так і на практиці.

Вагомий внесок у дослідження проблеми юридичної аргументації загалом та судової, зокрема, зробили такі зарубіжні вчені, як: Р. Алексі, С. Бартон, С. Бертеа, В. Блекстоун, Д. Волтон, П. Варнґлен, Б. Верхей, Р. Дворкін, М. Клатт, Е. Леві, А. Печенік, Г. Праккен, Х. Перельман, Е. Фетеріс, Я. Хаг, А. Якаб та ін.

Судова аргументація, як засвідчує досвід розвинених демократичних держав, є однією з основних підвалин судочинства, вагомою умовою функціонування судової системи та підвищення її ефективності. Причому судова аргументація не обмежується суто логічними операціями прийняття відповідного судового рішення на підставі застосування певної норми, до чого все ще часто схиляються вітчизняні судді, а включає низку інших прийомів, які пов'язані з політичними, соціальними, моральними та іншими чинниками. Не містить обмежень судова аргументація і щодо суб'єктного складу судового процесу, адже її застосовують не лише судді, а й адвокати, прокурори та інші учасники судового процесу. Відсутність комплексних теоретико-правових досліджень судової аргументації, належних знань у суддів, адвокатів, прокурорів, інших учасників судового процесу про неї та її використання негативно позначається на якості судових рішень, а зрештою – на функціонуванні і реформуванні судової системи й утвердженні верховенства права в Україні.

Не менш важливим аспектом, що актуалізує проблему судової аргументації, є підготовка майбутніх юристів для нормозастосовної діяльності. Удосконалення засобів для того, щоб студенти й особливо

кандидати на посаду суддів, адвокати, прокурори та інші працівники правоохоронних органів оволоділи прийомами аргументації, оновлення у зв'язку з цим відповідних навчальних програм – один із важливих напрямів розв'язання зазначеної проблеми.

Варто згадати у цьому зв'язку Ухвалу Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія) від 11–12 березня 2016 р., відповідно до п. 64 якої недотримання принципу обґрунтованості призводить до виразно несправедливих, необґрунтованих, нерозумних або деспотичних рішень, є порушенням верховенства права.

Ці міркування зумовлюють вибір теми дисертаційного дослідження. Його теоретичною основою є праці вітчизняних і зарубіжних учених, фахівців із загальної теорії права, конституційного права, адміністративного, кримінального, цивільного процесу та інших галузей знань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано на кафедрі загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія» в межах наукового проекту: «Верховенство права: стан та перспективи вдосконалення механізмів його реалізації в Україні» (номер державної реєстрації 0112U007427). Тема та положення дисертації відповідають напрямкам дослідницької діяльності кафедри за вищезазначеним проектом.

Мета і завдання дослідження. Основна *мета* дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб з урахуванням здобутків юридичної науки, а також іноземної та вітчизняної судових практик комплексно дослідити судову аргументацію як один із видів юридичної аргументації в аспекті її застосування учасниками судового процесу, з'ясувати її відмінності в різних юрисдикціях і правових сім'ях, насамперед європейських.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

1) вивчити історію становлення та розвитку судової аргументації, її доктринальні основи, вирізнити аргументацію з-поміж інших суміжних понять, які існували на певному етапі історичного розвитку та формування судової аргументації;

2) розкрити загальне поняття, особливості та види судової аргументації, а також її роль у забезпеченні якісного та справедливого судочинства в Україні;

3) з'ясувати особливості аргументації основних учасників судового процесу;

4) дослідити особливості судової аргументації в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях;

5) проаналізувати інноваційні підходи до аргументації в рішеннях Федерального Конституційного Суду Німеччини та Європейського суду з прав людини, намітити напрямки можливого використання застосованих ними прийомів судової аргументації у процесі здійснення судочинства в Україні;

б) дослідити стан і визначити особливості судової аргументації в діяльності судів України;

7) здійснити класифікацію видів судової аргументації.

Об'єктом дослідження є юридична аргументація як один із напрямів загальнотеоретичного правознавства.

Предметом дослідження є особливості судової аргументації як один із видів юридичної аргументації в контексті її застосування учасниками судового процесу, а також відмінності в різних юрисдикціях і правових сім'ях (насамперед європейських).

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладено комплекс загальнонаукових, спеціально-наукових та окремо наукових методів, вибір яких обумовлений метою, завданнями та специфікою об'єкта аналізу, науковою і прикладною доцільністю. Вивчення здійснювалося на основі методів, властивих передусім загальній теорії права. Для дослідження процесу розвитку судової аргументації застосовано *історичний і діалектичний методи*. *Формально-логічний метод* використаний для визначення поняття «судова аргументація». Для з'ясування особливостей судової аргументації у національній правовій системі, а також характеристики суб'єктів, які застосовують судову аргументацію, її правил і прийомів, задіяно *системно-структурний метод*. Сутність судового рішення, ухваленого із використанням правил і прийомів судової аргументації, з'ясовано за допомогою *герменевтичного методу*. Завдяки *методу порівняльно-правового аналізу* здійснено дослідження історичної та сучасної, міжнародної та національної практики використання судової аргументації як одного з видів юридичної аргументації, її особливостей у різних юрисдикціях і правових сім'ях (насамперед європейських).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній загальній теорії права комплексним дослідженням особливостей судової аргументації. У результаті дослідження отримано такі нові для вітчизняної юридичної науки результати, які відображають його новизну й особистий внесок автора:

уперше:

1) запропоновано визначення поняття «судова аргументація» як різновиду юридичної аргументації, виокремлення якого зумовлено сутністю та

призначенням суду, його місцем у розв'язанні конфліктів та інших питань, особливості якої залежать від ролі учасника в судовому процесі;

2) надано класифікацію видів судової аргументації: а) за суб'єктами; б) за логічним підходом; в) за юрисдикцією; г) за відповідним науково-доктринальним підходом;

3) проаналізовано особливості судової аргументації в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях, відмінності між ними в побудові аргументів у судовому процесі. Ці особливості полягають у: застосованих судом ознаках досліджуваних доказів; логічних прийомах; рівні втручання судді у дослідження справи; джерелах судової аргументації; способах альтернативного визначення судових спорів; способах офіційного тлумачення;

4) визначено особливі ознаки аргументації, застосованої Конституційним Судом України, які обумовлені його природою. До таких ознак віднесені: переважання індуктивної моделі аргументації; офіційний характер правотлумачної діяльності; широке використання дослідницького (пошукового) принципу; вплив доктрини *amicus curiae* та «політичного питання»; доктринальний підхід до вирішення судової справи; контрольований рівень дискреції;

5) виокремлено специфічні ознаки аргументації судів загальної юрисдикції в Україні, а саме: залежність від спеціалізації судочинства; переважання дедуктивної моделі аргументації; активне використання риторичного підходу; наявність емоційно-психологічних складників;

набули подальшого розвитку:

- загальнотеоретичні положення щодо юридичної аргументації та її видів;
- особливості здійснення судового тлумачення у межах теорії судової аргументації;

- теоретичні узагальнення щодо впливу наукової доктрини і міжнародної судової практики на національну судову практику, а також впливу доктринальних положень зарубіжних учених на нормозастосовний процес в Україні;

удосконалено:

- положення про те, що потреба у судовій аргументації виникла разом зі становленням судочинства й особливо посилилася у зв'язку з запровадженням у судовий процес елементів змагальності та обумовлених нею дебатів сторін;

- положення щодо внутрішньої структури аргументів у юрисдикційних процесах;

– висновки щодо системи факторів впливу судової практики юрисдикційних інституцій в Європі та низки розвинутих демократичних держав на судову практику в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дослідження за такими напрямками:

– *науково-дослідницький* – для поглиблення наукових знань про особливості судової аргументації, створення необхідної теоретичної бази для її подальшого удосконалення;

– *науково-освітній* – для сприяння навчальному процесові під час викладання курсів і спецкурсів із загальної теорії права, зокрема присвячених теорії юридичної аргументації, у процесі написання відповідних підручників і посібників, а також для вдосконалення законодавства щодо юридичної освіти;

– *нормозастосовній практиці* – для оптимізації судової аргументації учасників судового процесу під час розгляду справ.

Результати дослідження також можуть бути використані з метою ефективного впровадження судової реформи в Україні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням. У ній використано матеріали досліджень, над якими автор працював особисто, що відображено у низці опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, розглянуто та обговорено на засіданнях кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також апробовано на всеукраїнських і міжнародних конференціях, круглих столах, семінарах та інших заходах: круглий стіл у межах Днів науки у НаУКМА (м. Київ, 30–31 січня 2012 р.); круглий стіл у межах Днів науки у НаУКМА «Праворозуміння і юридична практика» (м. Київ, 22 січня 2013 р.); науковий семінар у межах Днів науки у НаУКМА «Моделі юридичної аргументації та вітчизняна правова наука і практика» (м. Київ, 29 січня 2013 р.); круглий стіл «Проблеми тлумачення та юридичної аргументації: світовий досвід і вітчизняна теорія і практика» (м. Київ, 21 січня 2014 р.); науково-практична конференція «Соціологія права як інтегральна наука (творча спадщина Євгена Ерліха та сучасність)» (м. Київ, 14 вересня 2012 р.); науково-практична конференція «Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні, правові аспекти» (м. Львів, 19 вересня 2012 р.); міжнародна наукова конференція «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 24 травня 2013 р.); Warsaw East European Conference (укр. – Східноєвропейська Варшавська конференція) (м. Варшава, Польща, 10–13 липня 2014 р.);

Visegrad Winter Seminar (укр. – Вишеградський зимовий семінар) (м. Дьйор, Угорщина, 24–28 лютого 2014 р.); науковий семінар у межах Днів науки у НаУКМА «Юридична аргументація в публічному праві (у фінансовій, податковій і банківській сферах)» (м. Київ, 27 січня 2017 р.); наукове стажування у Центрі обґрунтування, аргументації та риторики Університету Віндзора (м. Віндзор, Канада, 28 березня – 18 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження відображені у 12 наукових працях, із яких 9 – опубліковано в наукових фахових виданнях (серед них 2 – в іноземному науковому виданні, серед яких 1 – у періодичному науковому виданні держави, яка входить до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу), а також у тезах доповідей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 215 сторінок, список використаних джерел становить 291 позицію на 32 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** наведено обґрунтування вибору теми дослідження, характеристику стану наукових розробок в даній сфері, встановлено об'єкт та предмет дослідження, визначено його мету, завдання і методологію, а також джерельну базу, сформульовано наукову новизну отриманих результатів та положень, які виносяться на захист, їх теоретичне та практичне значення, зазначено відомості стосовно апробації та публікації результатів дослідження.

Розділ 1. «Історико-правові та загальнотеоретичні засади розвитку судової аргументації» складається з 2 підрозділів.

У підрозділі 1.1. *«Історія становлення судової аргументації та її місце в системі юридичної аргументації»* досліджено історичні основи розвитку судової аргументації та причини, що впливали на її формування. Проаналізовано Античний, Середньовічний, Новий та Новітній періоди розвитку судової аргументації. В межах Античного періоду розглянуто судову аргументацію Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Під час дослідження Античного періоду Стародавньої Греції проаналізовано наступні елементи, які впливали на судову аргументацію: риторика, ораторське мистецтво, логіка, софізм. Встановлено, що на судову аргументацію того періоду мала вплив силлогістична структура аргументу, яка

була досліджена Арістотелем. Визначено, що науковий доробок даного мислителя мав вплив на розвиток логічних понять індукції та дедукції. В межах Античного періоду Стародавнього Риму досліджено, що судова аргументація значною мірою розвивалася за рахунок статусу учасників судового процесу. З'ясовано, що судова аргументація в Стародавньому Римі ґрунтувалася довкола питання сумніву, підхід до якого різнився у Цицерона та Квінтіліана. Продемонстровано роль рецепції римського права в часи Середньовіччя. Встановлено, що судова аргументація Середньовіччя була наслідком впливу схоластики. Проаналізовано діяльність глосаторів, роль присяжних та значення презумпцій, які формували підвалини аргументів судового процесу Середньовіччя. Піддаючи аналізу гуманістичну концепцію Нового часу, було встановлено її роль у розвитку судової аргументації. В межах цього періоду проаналізовано значення герменевтики, як правового інструменту. Визначено, що розвиток судової аргументації у Новий час – це відхід від схоластичних ідей, які існували в попередній період. Досліджено, що судова аргументація Новітнього періоду хоч і має різноманіття підходів, однак розглядається в межах двох основних напрямків: підхід практичного аргументу, започаткований С. Тулміном та риторичний підхід, розвинутий Х. Перельманом. Продемонстровано, що судова аргументація Новітнього періоду розвивається також в межах індуктивної, дедуктивної та когерентної моделі.

Підрозділ 1.2. «Загальнотеоретичні підвалини судової аргументації та основні підходи до її розуміння» присвячено аналізу загальнотеоретичних підходів до судової аргументації.

З'ясовано обставини, які впливали на розвиток відповідної течії судової аргументації. Аналізуючи наукові течії сьогодення, встановлено наступні підходи до судової аргументації: логічний, соціологічний, підхід згідно з теорією правового реалізму, риторичний, діалектичний, діалогічний, прагма-діалектичний, герменевтичний та когерентний. З'ясовано, що використання даних підходів немає ізольованого виміру, а може використовуватися у комплексному значенні.

Розділ 2. «Особливості судової аргументації в контексті учасників судового процесу, правових сімей та окремих судових інституцій» складається з 3 підрозділів.

Підрозділ 2.1. «Статусні властивості аргументації учасників судового процесу» присвячено особливостям судової аргументації, її визначенню та особливостям використання учасниками судового процесу. Встановлено фактори, які впливають на використання судової аргументації.

Проаналізовано характерні особливості аргументації судді, як визначального учасника судового процесу, на якого покладений обов'язок по формуванню остаточного рішення у справі. Досліджено властиві риси судової аргументації адвоката, діяльність якого визначається інтересами клієнта у справі. Поряд з суддею та адвокатом, встановлено особливості аргументації прокурора у судовому процесі. Порівнюючи підходи до аргументації судового процесу визначено, що застосування аргументації кожним з учасників немає чітко визначених рамок, оскільки дані підходи взаємопов'язані між собою.

Підрозділ 2.2. *«Порівняльний аналіз судової аргументації в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях»* присвячено дослідженню ознак, які розрізняють судову аргументацію в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях. В результаті дослідження виділено відмінності між ними, які полягають: у особливостях дослідження доказів, застосовуваних логічних прийомах, рівні втручання судді у дослідження справи. Встановлено, що поряд із відмінними рисами, аргументація у цих правових сім'ях має і спільні ознаки, обумовлені спільними правовими традиціями, принципами тощо.

У підрозділі 2.3. *«Аргументація рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини та Європейського суду з прав людини»* увага зосереджена на особливостях аргументації цих провідних судових інституцій, які значною мірою визначають її тенденції не тільки на європейському просторі, а й за його межами. Відзначається, що в аргументації ФКС Німеччини поряд з традиційними для континентальної правової сім'ї логіко-дедуктивними методами, широко використовуються методи індукції, звернення до зв'язків права з політичними, економічними, моральними та іншими чинниками, притаманне раніше переважно аргументації судів сім'ї загального права. Тим характерніша тенденція до синтезу надбань судової аргументації обох правових сімей знаходить прояв у діяльності ЄСПЛ, що цілком логічно, оскільки він формується із представників як однієї, так і другої. Проведеним порівняльним аналізом показано, що практика як Європейського суду з прав людини, так і Федерального Конституційного Суду Німеччини здійснює вагомий вплив на розвиток права.

Розділ 3. «Характерні риси аргументації в судовій практиці України» складається з 2 підрозділів.

У підрозділі 3.1. *«Особливості аргументації органів конституційної юрисдикції»* аналізуються характерні риси аргументації Конституційного Суду України, в контексті виконуваної ним функції конституційного

контролю. Досліджено індуктивну модель діяльності Конституційного Суду України, внаслідок чого встановлено, що така модель позиціонує суд як інституцію, яка зосереджена на розвитку правової системи України. Проаналізовано значення інтерпретаційної функції Конституційного Суду України, характерною особливістю якої, у порівнянні з інтерпретаційними функціями інших органів, є її офіційний характер. Виділено особливість дослідницького (пошукового) принципу під час здійснення конституційного судочинства, який зумовлює специфіку судової аргументації даної установи, що пов'язано з мінімальним впливом риторичних елементів на прийняття рішення у справі. На підставі аналізу практики Конституційного Суду України, встановлено особливості реалізації доктрини *amicus curiae* як форми міжнародного співробітництва в сфері судочинства. Шляхом аналізу окремих справ, встановлено роль «доктрини політичного питання». Показано, що аргументаційна складова судочинства Конституційного Суду України пов'язана з тим, що роль суду значною мірою є правотворчою. Визначено, що сучасні тенденції розвитку конституційного судочинства в Україні будуть тяжіти до посилення ролі доктрини у формуванні його судової практики.

У підрозділі 3.2. «Аргументація судів загальної юрисдикції» виокремлено специфічні особливості судової аргументації судів загальної юрисдикції України як судів, де вирішується переважна більшість справ фізичних та юридичних осіб. Встановлено, що однією з головних ознак, яка впливає на аргументацію є спеціалізація судочинства: цивільного, кримінального, адміністративного тощо. Аналізуючи рішення судів загальної юрисдикції, визначено, що для даної системи судів характерною є дедуктивна модель аргументації. Попри важливу роль письмових та інших доказів, вагоме значення зберігає риторичний підхід до аргументації в певних, особливо кримінальних справах, який характеризується рівнем емоційно-психологічного сприйняття аудиторією позицій учасників судового процесу. Зазначено, що саме воно інколи має визначальний вплив на ухвалення відповідного судового рішення.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Для судової аргументації в античні часи характерні два періоди. Перший притаманний судовій аргументації у Стародавній Греції. Її особливостями були: а) застосування різноманітних напрямів, які сприяли ухваленню судового рішення – риторики, ораторського мистецтва,

красномовства, логіки тощо; б) вагома роль в аргументації надавалася публічним виступам у судовому процесі, у зв'язку з чим у ньому спочатку переважав емоційно-психологічний складник; в) відбувався поступовий розвиток теорії силогізму та течії софізму; г) певного поширення набували методи індукції. Загалом же у цей період домінувала дедуктивна аргументація, основи якої заклав Арістотель.

Характерними особливостями судової аргументації періоду Стародавнього Риму були: а) вплив на неї прийнятих Законів XII таблиць; б) поділ системи права на матеріальне та процесуальне право; в) залежність судової аргументації від процесуального статусу учасника судового процесу; г) збереження і актуалізація емоційно-психологічного складника судового процесу; г) дослідження категорії «сумнів», суттєвий внесок в яке зробили Цицерон (важливість доведення «сумніву») та Квінтіліан (обґрунтування потреби довіри до категорії «сумнів»).

Судова аргументація в часи Середньовіччя характеризувалася відродженням юриспруденції та рецепції римського права, впливом схоластичного підходу на формування позиції в судовій справі, значною вагою теологічного підходу, правотлумачною діяльністю глосаторів, а також розвитком інституту присяжних і розвитком впливу аудиторії на судовий процес, поступом теорії презумпцій, за якими твердження визнавалися істинними, поки не буде встановлене інше.

Судова аргументація Нового часу мала такі особливості: а) переважання в судочинстві теорії природного права («юснатуралізму»), за якою головним критерієм судочинства є рівень дотримання ним невід'ємних прав людини, що стали протилежністю до попередньо пануючих теологічного та схоластичного підходів; б) застосування для цілей судочинства юридичних документів наднаціонального характеру, ухвалених у результаті революційних подій і які розвивали концепцію природних прав людини; в) змістовне наповнення судової аргументації здійснювалося за допомогою використання такої течії, як герменевтика, її правотлумачна спрямованість надала судовому процесу новий зміст і нові смисли.

До особливостей судової аргументації Новітнього періоду можна віднести: а) різноманітність і динамічність розвитку різних правових теорій; б) розквіт теорії практичного аргументу, яку започаткував С. Тулмін; в) розвиток риторичного підходу, пов'язаного з ім'ям Х. Перельмана; г) продовження розвитку індуктивної, дедуктивної та когерентної моделей судової аргументації.

Логічний підхід до судової аргументації характеризується: а) дедуктивною моделлю, що сформована на основі силогістичної структури

аргументу; б) індуктивною моделлю, яка полягає у формуванні загальної концепції, яка береться з окремих одиничних ситуацій; в) наявністю аналогії як способу розв'язання певної ситуації заповнення шляхом долання юридичних прогалів.

Соціологічний підхід до судової аргументації, який почав формуватися у цей час, основний акцент робить на соціальних факторах. Він є протилежністю формально-догматичному підходу у праві. Відповідно до соціологічного підходу право є динамічним явищем, яке постійно розвивається.

Розвиток судової аргументації з погляду одного з напрямів підходу правового реалізму має такі ознаки: а) право має соціальну природу; б) право є соціальним феноменом – скандинавська школа правового реалізму; в) право ґрунтується на психологічно-емоційній основі – американська школа правового реалізму.

Риторичний підхід до судової аргументації характеризується такими ознаками: а) акцент робиться на зверненні до аудиторії; б) судовий процес залежить від імпровізації під час представлення позиції у справі; в) через риторичний підхід відбувається неформальне спілкування з учасниками судової аудиторії.

Діалектичний підхід до судової аргументації демонструє боротьбу позицій у судовому процесі. Формою його реалізації є постановка запитань і надання відповідей. Використання діалектичного підходу відбиває рівень застосування принципу змагальності у судовому процесі.

У діалогічному підході до судової аргументації за основу беруться комунікації між учасниками судового процесу, які мають не довільний, а раціональний вибір. Також комунікації у цьому підході ґрунтуються на реалізації правосуб'єктності учасників судового процесу.

Прагма-діалектичний підхід до судової аргументації полягає у такому: а) в процесі боротьби позицій у судовому процесі діалектика наповняється дослідницьким змістом; б) заперечення мають не емоційний вияв відповіді, а в структурованій позиції з аргументами; в) наявний інститут окремої думки як у судочинстві судів загальної юрисдикції, так і в судах конституційної юрисдикції.

2. Судова аргументація – це різновид юридичної аргументації, виокремлення якого зумовлено сутністю та призначенням суду, його місцем у розв'язанні конфліктів та інших питань, особливості якої залежать від ролі учасника в судовому процесі. Судова аргументація залежить від: а) правової культури та правової свідомості учасників судового процесу; б) їх правосуб'єктності; в) виду судочинства; г) його інстанційності.

Судова аргументація має свої особливості, які полягають у: а) меті – досягнення справедливості у судовому процесі; б) способах вираження – усний, письмовий, жестикуляційний. Вони залежать: а) від використання відповідного джерела права; б) зв'язку з правотлумачною діяльністю, а також передбачає вияв креативності учасників судового процесу; в) пов'язана з виконанням судових рішень.

3. Особливістю аргументації судді є: а) її спорідненість із правотворчістю; б) пов'язаність із судовим активізмом; в) ключова роль у погодженні позиції учасників судового процесу; г) використання науково-доктринального та філософського методологічних підходів; г) залежність від способу логічного міркування: індуктивного чи дедуктивного; д) обов'язковість дотримання юридичної мови; е) встановлених законодавством вимог до суддівської діяльності, винесення рішення. Суддя не повинен обмежуватися формально-логічними підходами. Він має враховувати не тільки раціональну, а й ірраціональну природу права та ідеї правового реалізму, оскільки право є динамічним явищем, слідувати принципам правової визначеності та виконання судових рішень; використовувати лінгвістичні прийоми, які мають бути зрозумілими для учасників судового процесу; враховувати думки присяжних в суді присяжних; дотримуватися принципу помірності втручання у судовий процес тощо.

Фактори, які впливають на судову аргументацію адвоката у справі, можуть бути сформульовані таким чином: підпорядкування його дій в процесі аргументації меті, якою керується клієнт; задіяння відповідного рівня комунікації у судовому процесі; та широкої варіативності у використанні моделей судової аргументації; звернення до риторики як одного із головних факторів переконання суду (аудиторії); важливість усного та письмового представлення аргументів.

Судова аргументація прокурора характеризується такими особливостями: обов'язком діяти лише у спосіб, передбачений законом відповідно до встановлених ним повноважень та з дотриманням принципу презумпції невинуватості в контексті формування позиції у справі; врахуванням при її формуванні думки інших учасників процесу.

4. Судова аргументація в англосаксонській та романо-германській правових сім'ях відрізняється за низкою ознак. Передусім вони стосуються дослідження доказів. Англосаксонська правова сім'я передбачає спеціальні правила отримання доказів прецедентного характеру, що виражається у змагальній системі судового процесу. У цій правовій сім'ї значна роль свідків і наявний дослідницький підхід. У романо-германській правовій сім'ї

спеціальні правила щодо дослідження доказів відсутні. Основа доведення позицій у цій правовій сім'ї – акти, які ухвалив парламент. Для вказаної сім'ї також властиві елементи інквізиційної системи збирання доказів, які згодом оцінює суд. До відмінних ознак також варто віднести логічні прийоми, що використовуються в судовій аргументації. В англосаксонській домінантним є індуктивний прийом аргументації та аналогія, а в романо-германській – дедуктивна система аргументування. Важливою відмінністю, окрім того, є рівень втручання судді у дослідження справ. У романо-германській правовій сім'ї судді традиційно відведена більш активна роль, а в англосаксонській – менш активна з огляду на змагальний процес. Що ж до джерел судової аргументації, то в романо-германській домінантним є нормативний акт, хоч і подекуди має місце значення судова практика та судовий прецедент, а в англосаксонській – незважаючи на наявність писаного права, визначальним є судовий прецедент і судова практика. Однією з небагатьох спільних ознак є способи альтернативного врегулювання судових спорів. Відмінною ознакою в аргументації у судах англосаксонської та романо-германської правових сімей є також використання виду офіційного тлумачення: в англосаксонській воно казуальне, а в романо-германській – нормативне.

5. Аргументація Федерального Конституційного Суду Німеччини характеризується такими ознаками: широким використанням німецького варіанту доктрини верховенства права (*Rule of Law* – принципів, *Rechtsstaatlichkeit* – правової державності); відходом від класично-позитивістського буквального розуміння конституції, особливо коли йдеться про захист конституційних прав людини, які трактуються ними в дусі природного права; впливом практики суду не тільки на національну практику ФРН, а й на практику Європейського суду з прав людини та інших судів Європейського Союзу; визначною роллю принципів, які формуються самою практикою суду.

Аргументації рішень Європейського суду з прав людини притаманні такі характерні риси: значна роль прецеденту та усталеної практики суду; реалізація принципу субсидіарності; аналогічний підхід до аргументації; використання здебільшого індуктивної моделі.

Як в аргументації ФКС Німеччини, так і ЄСПЛ помітна тенденція до зближення судової аргументації, що використовується в континентальній правовій сім'ї та сім'ї загального права.

6. Розгляд особливостей судової аргументації Конституційного Суду України можливий з врахуванням специфіки конституційного контролю, який покладений в основу діяльності цієї судової інституції. Його аргументація характеризується такими ознаками: переважанням індуктивної

моделі в обґрунтуванні рішень, яка формується на основі конкретних справ та яку покладено в основу розуміння права загалом; офіційним характером правотлумачної діяльності Конституційного Суду України, що своєю чергою обумовлює офіційний зміст аргументації; основу аргументації КСУ становить дослідницький (пошуковий) принцип; помітним впливом на аргументацію доктрини *amicus curiae*, що додає їй високого рівня експертності; важливою роллю доктрини «політичного питання»; дискреція хоч і має місце в конституційній аргументації, однак вона не є необмеженою та неконтрольованою; наявністю хоч і незначного, але такого, що розвивається, доктринального підходу до мотивувальної частини рішень.

Особливостями аргументації судів загальної юрисдикції України є: залежність від спеціалізації судочинства (цивільного, побудованого виключно на принципі змагальності, кримінального – наявності сторін обвинувачення і захисту, адміністративного – доповнення принципу змагальності можливістю виходу за межі позовних вимог із метою належного захисту прав людини); домінування дедуктивної моделі аргументації; широке використання риторики як одного з основних способів учасників судового процесу переконувати аудиторію (суд). Це веде до того, що раціональність у позиціях доповнюється емоційно-психологічним складником.

7. Судову аргументацію можна класифікувати на види за такими критеріями: за суб'єктами – аргументація судді, представника (адвоката), прокурора; за специфікою логічного підходу – дедуктивна, індуктивна аргументація, аргументація за аналогією тощо; за юрисдикцією – аргументація судів загальної юрисдикції, органів конституційної юрисдикції, міжнародних судових інституцій; за відповідним науково-доктринальним підходом – аргументація, в основу якої покладені логічний підхід, риторичний підхід, діалогічний підхід, підхід правового реалізму, соціологічний підхід, діалектичний підхід, прагма-діалектичний підхід, герменевтичний підхід, когерентний підхід тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кістяник В. І. Правова аргументація: сучасні підходи до її розуміння в зарубіжних дослідженнях. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2012. Т. 129. С. 20–22.

2. Кістяник В. І. Вплив моделі правової аргументації Р. Дворкіна на судові рішення. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2013. Т. 144–145. С. 21–24.

3. Кістяник В. І. Розуміння тлумачення права у творчості Євгена Ерліха. *Малий і середній бізнес*. 2013. № 1–2. С. 61–66.
4. Кістяник В. І. Порівняльна характеристика судової аргументації в різних правових системах. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2014. Т. 155. С. 20–23.
5. Кістяник В. І. Правова аргументація в діяльності Конституційного Суду України. *Право і суспільство*. 2014. № 1.2. С. 20–24.
6. Кістяник В. І. Особливості аргументації в судах загальної юрисдикції. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 52–56.
7. Кістяник В. І. Деякі аспекти судової аргументації у публічному праві. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 63–66.
8. Кістяник В. Аргументація рішень Європейського суду по правам человека. *Leges si Viata*. 2014. № 1/3. С. 26–29.
9. Kistianyuk V. I. Specifics of argumentation in judicial practice in Ukraine. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2020. Vol. 27. P. 37–49.

Апробація матеріалів дисертації:

10. Кістяник В. І. Аргументація рішень Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин: політичні, економічні, правові аспекти*: збірник матеріалів II Міжнародної (заочної) науково-практичної конференції (м. Львів, 19 вересня 2012 р.). С. 163–166.
11. Кістяник В. І. Юридична аргументація у римському праві. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнародної наукової конференції (Національний університет «Одеська юридична академія», 24 травня 2013 р.) Одеса, 2013. С. 59–61.
12. Kistianyuk V. Judicial reasoning – the way for improving the judiciary. *Triumphs and Failures Poland and the Region after 1989. 25 Years Later: Abstracts of Warsaw East European Conference*. Warsaw, 2014. P. 19.

АНОТАЦІЯ

Кістяник В. І. Судова аргументація: особливості, порівняльний аналіз та вітчизняна і зарубіжна практика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національний університет «Києво-Могилянська академія» Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2021.

Узагальнений короткий виклад основного змісту дисертації. Дисертаційну роботу присвячено комплексному дослідженню судової аргументації, зокрема розкриті етапи її розвитку, загальнотеоретичні основи, а також особливості і характерні риси аргументації учасників судового процесу. Також у дисертації проаналізовано особливості судової аргументації в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях. Особливу увагу приділено аналізу аргументації рішень Федерального Конституційного Суду Німеччини, Європейського суду з прав людини та судів України.

У розділі 1. *«Історико-правові та загальнотеоретичні засади розвитку судової аргументації»* за допомогою історичного методу виокремлені такі періоди розвитку судової аргументації, як античний, середньовічний, новий і новітній. Методом порівняльного аналізу виокремлено місце судової аргументації в системі юридичної аргументації.

За допомогою використання порівняння та формально-логічного методу виділено теоретичні підходи, які мають вплив на розвиток судової аргументації: логічний, риторичний, діалогічний, правового реалізму, соціологічний, діалектичний, прагма-діалектичний, герменевтичний, когерентний тощо.

У розділі 2. *«Особливості судової аргументації в контексті учасників судового процесу, правових сімей та окремих судових інституцій»*, використовуючи формально-догматичний та емпіричний методи, визначено основні риси судової аргументації та особливості аргументації учасників судового процесу. За допомогою порівняння правових сімей розкрито особливості судової аргументації в англосаксонській і романо-германській правових сім'ях.

Аналізуючи судові рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини та Європейського суду з прав людини та виокремлено характерні риси аргументації рішень зазначених судів.

У розділі 3. *«Характерні риси аргументації в судовій практиці України»* досліджено аргументацію рішень судів України, їхні особливості та застосування у судовій практиці України. Зокрема, проаналізовано важливі ознаки аргументації в діяльності Конституційного Суду України та в судах загальної юрисдикції.

Ключові слова: аргументація, риторика, суд, юридична аргументація, судова аргументація, Європейський суд з прав людини, Федеральний Конституційний Суд Німеччини, суд загальної юрисдикції, Конституційний Суд України.

SUMMARY

Kistianyk V. I. Judicial argumentation: features, comparative analysis, domestic and foreign practice. – Qualification scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Law, specialization 12.00.01 «Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Studies», National University of Kyiv-Mohyla Academy of Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv. 2021.

Summary of the main content of the dissertation. This dissertation is devoted to the comprehensive research of judicial argumentation and, in particular, to its periods of development and general theoretical foundations, its peculiarities, as well as trial participants' judicial argumentation specifics. The paper also examines the peculiarities of judicial argumentation in Civil Law and Common Law and makes particular focus on the study of European Court of Human Rights case law, judicial decisions rendered by The Federal Constitutional Court of Germany, and judicial practice in Ukraine.

Section 1. «*Historical, legal and general theoretical grounds of judicial argumentation's development*» applies the historical method to establish the developmental periods of judicial argumentation, namely: ancient, medieval, modern, and current. The method of comparative analysis has supported the distinguishing of judicial argumentation place in the system of legal argumentation.

A distinction between theoretical approaches that influence the development of judicial argumentation, namely logic, rhetoric, dialogic, legal realism, sociologic, dialectics, pragma-dialectics, hermeneutic, coherent is made via the methodology of comparison and formal logic.

Section 2. «*Specifics of judicial argumentation in the context of judicial process' participants, legal families and certain judicial institutions*» applies formal-dogmatic and empirical methods to highlight the peculiarities of judicial argumentation and the peculiarities of participants' argumentation in trial. The features of judicial argumentation in Civil law and Common law are revealed through comparative analysis. The chapter also provides an analysis of the Federal Constitutional Court of Germany judgments and European Court of Human Rights judgments, specifically focusing on their argumentation.

Section 3. «*Specific features of argumentation in judicial practice of Ukraine*» explores argumentation in decisions of Ukrainian courts and highlights its features, and their application in the country's judicial practice. The chapter specifies features of the Constitutional Court of Ukraine and courts of general jurisdiction approaches.

Scientific novelty of the results obtained. The dissertation is the first work within the body of Ukrainian research on the general theory of law to examine the features of judicial argumentation. The study has utilized the following new results for domestic jurisprudence, which reflect its novelty and the author's personal contribution. The following are defined for the first time:

- the definition of the concept of «judicial argumentation» as a one of legal argumentation types, its distinction attributing to the essence and appointment of a court, its place at resolving conflicts and other issues, where features depending on the participants' role in the trial;

- judicial argumentation is classified: by subject; by logical approach; by jurisdiction; according to the relevant scientific doctrinal approach;

- the distinguishing features of judicial argumentation in civil law and common law legal families, namely the differences between them in construction of arguments at litigation. These features used by the court are the following: researched evidence; logical receptions; the level of the judge's interference in the research of case; sources of litigation argumentation; alternative ways of defining litigation; by the kind of official interpretation are analyzed;

- the distinguishing features of argumentation used by the Constitutional Court of Ukraine which defined by its nature are highlighted. Such features are the following: the predominance of the inductive argumentation model; the official nature of legal interpretation; wide usage of research (search) principle; the influence of the doctrine of *amicus curiae* and doctrine of «*Political question*»; a doctrinal approach to litigation; a controlled level of discretion;

- the specific features of argumentation by courts of general jurisdiction in Ukraine were defined, namely: the dependence on the specialization of the judiciary; the predominance of the deductive model of argumentation; extensive usage of the rhetorical approach; the presence of emotional and psychological components.

The practical significance of the results obtained lies in their utility for: deepening academic knowledge about the peculiarities of judicial argumentation by creating the necessary theoretical basis for improvement of the educational process within the courses and special courses in general theory of law, including special courses on the theory of legal argumentation, in the writing of textbooks and manuals, and in the improvement of legislation on legal education; the practice of law in optimizing the arguments of participants in the legal proceedings. The results of the study can also be applied to effectively implement judicial reform in Ukraine.

Keywords: argumentation, rhetoric, court, legal argumentation, judicial argumentation, the European Court of Human Rights, the Federal Constitutional Court of Germany, court of general jurisdiction, Constitutional Court of Ukraine.